

Wilno_2019_Założenia i metody LK

Jerzy Bartmiński
prof. emeritus UMCS i IS PAN
członek czynny PAU

Założenia i metody lingwistyki kulturowej -
na przykładzie definicji PRACY
w „*Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*” (LASiS)

Wilno, lipiec 2019

Przed dwoma laty (22 września 2016) miałem okazję mówić w Wilnie *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki* (tekst w załączeniu), nawiązywałem do próby bilansu etnolingwistyki słowiańskiej przedstawionej w 16. tomie „Etnolingwistyki” w roku 2004.

By nie powtarzać rzeczy już znanych, w niniejszym wystąpieniu tylko krótko przypomnę założenia ogólne, na jakich opierają się badania etnolingwistyczne (inaczej mówiąc: lingwistyka kulturowa, LK) w Polsce, przypomnę instrumentarium pojęciowe wypracowane w ramach lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej (LEK), a w zasadniczej i najważniejszej części referatu pokażę na przykładzie jednego konceptu PRACA efekty analizy z stosowaniem tego instrumentarium pojęciowego LEK.

Część I.

Wiązanie języka z kulturą ma długą tradycję historyczną, odpowiada duchowi tradycyjnej filologii. Potrzebę łączenia języka z obrazem świata, wartościami i ogólniej z kulturą i poznaniem podkreślają zwłaszcza glottodydaktycy, wtórują im translatolodzy.

Antropolog Bronisław Malinowski, autor „etnograficznej teorii języka”, pisał w roku 1935:

„Lingwistyka bez podstaw kulturowych musi być tylko domkiem z kart. W różnym stopniu jest prawdą, że bez języka wiedza o jakimkolwiek aspekcie kultury jest niekompletna. [...] język jest sam w sobie siłą kulturową” Malinowski 1987 [1935], s.54.¹

Na gruncie lingwistyki postulat integralnego podejścia do języka i kultury wysunął w latach 60. twórca etnolingwistyki słowiańskiej Nikita Tołstoj, który jako inicjator i kierownik „ekspedycji poleskiej” doszedł do wniosku, że

„nie jest możliwe ‘czysto lingwistyczne’ badanie leksyki dotyczącej kultury duchowej bez uwzględnienia wierzeń, obrzędów, reguł życia codziennego, mitologicznych wyobrażeń nosicieli języka.” [...] (Tołstoj)

„Tak rodził się [napisze po latach Swietłana Tołstojowa] nowy kierunek w naszej humanistyce – słowiańska etnolingwistyka, która postawiła sobie za cel badanie języka i kultury w ich organicznym związku. (Tołstaja 2013:17).²

Na takich założeniach oparto monumentalny moskiewski słownik etnolingwistyczny *Slavjanskie drevnosti* (SD 1995-2012). Podobne założenia przyjęto w lubelskim *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996-2017). Założenia te przeniesiono w zmodyfikowanej formie na *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (2015-), o którym powiem więcej w trzeciej części referatu.

Czy idea wiązania języka z kulturą była nowa? Nie. Wiązanie języka z kulturą ma w istocie długą **tradycję historyczną**, odpowiada duchowi europejskiej, zwłaszcza niemieckiej antropologii przełomu XVIII i XIX wieku, czasów **Herdera i Humboldta**. Ale we współczesnej nauce o języku, po okresie dominacji paradygmatu strukturalistycznego, autonomizującego język i badania nad językiem, idea traktowania języka w kontekście kultury przeżywa powtórne narodziny i ma tendencję wzrostową.

W ostatniej dekadzie XX wieku pojawiły się opracowania syntetyczne w duchu kulturowego opisu języka, by wymienić przykładowo takie publikacje, jak:

- *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław 1993 / Lublin 2001;
- Janusz Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa*, Wrocław 1994;
- W USA Gary Palmer *Toward z Theory of Cultural Linguistics*, Austin 1996;

¹ Malinowski Bronisław, *Ogrody koralowe i ich magia*. Przełożyła Barbara Leś, *Dziela*, t. 5, Warszawa 1987 (I wyd, ang. 1935) .

² Ten program został po latach systematycznie wyłożony przez Swietłanę Tołstojową w artykule *Postulaty moskowskiej etnolingwistyki*” (Tołstaja 2006).

- W Rosji Vorob'ev V. *Lingvokul'turologija*, Moskwa 2008; A. Je. Levickij, S. Potapenko, O. Vorob'eva (red.), *Lingvokul'turologija*, Ługansk 2013.

Roman Jakobson – podobnie jak Malinowski - ujmował relację język-kultura w podwójnej perspektywie. Z jednej „język powinno się traktować jako integralną część życia społecznego”, więc część kultury, a z drugiej – że „język jest w istocie podstawą kultury”, w ramach kultury funkcjonuje jako jej, fundament i uniwersalny środek (Jakobson 1989:472-473). Nazywam to „paradoksem wzajemnego uzależnienia” (Bartmiński 1993/2001), zasadne więc jest operowanie pojęciem *lingwokultury* (ang. *linguaculture*).

Jak rozumieć kulturę? Istnieje jej kilkaset definicji. Na użytek badań etnolingwistycznych najlepsze jest rozumienie **ideacyjne**. W myśl ideacyjnej koncepcji kultury jako systemu aksjonormatywnego na kulturę składa się „wszystko to, co trzeba wiedzieć, czy też w co trzeba wierzyć, aby postępować w sposób zaakceptowany przez członków danej społeczności” (**Ward Goodenough**, za: Burszta 1986); Tomasz Krzeszowski przyjmuje – za Lakoffem – że u podstaw języka naturalnego leżą wartości i to one kształtują jego strukturę i funkcjonowanie (Krzeszowski 1994:29)³.

Problemem otwartym pozostaje **nazwa subdyscypliny**. Nazwy *lingwistyka kulturowa*, *lingwistyka antropologiczna*, *lingwokulturologia*, *lingwokonceptologia*... mają zastąpić starszą nazwę *etnolingwistyka* (zaproponowaną przez Bronisława Malinowskiego). Jednak *etnolingwistyka* (definiowana w SJP Dor jako „lingwistyka antropologiczno-kulturowa”) ma – moim zdaniem - tę zaletę, że w swojej „wewnętrznej formie” zawiera w pierwszym członie *etno-* wskazanie na podmiot, na wspólnotę ludzką, więc człowieka, który doświadcza i intelektualnie opanowuje świat. (Nie bez znaczenia jest też to, że łatwo od niej urabiać wyrazy pochodne: *etnolingwista*, *etnolingwistyczny*).

Część II.

³ W szczególności polega to na tym, że język jest narzędziem wartościowania; jest obiektem podlegającym wartościowaniu, a przede wszystkim jest przekaznikiem wartości i informatorem o wartościach (Bartmiński 2003). Jadwiga Puzynina te złożone relacje ujmuje syntetyczną formułą „Język wartości” (1992).

Przypomnę krótko instrumentarium LEK służące definiowaniu konceptów aksjologicznych, jako tekstów kultury. LEK operuje zestawem siedmiu kluczowych pojęć, które są narzędziami stosowanymi w pracach analitycznych:

- (1) językowy obraz świata,
- (2) stereotyp,
- (3) definicja kognitywna,
- (4) punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna,
- (5) profilowanie i profil,
- (6) wartości,
- (7) podmiot.

Każdemu z tych pojęć w swoim czasie poświęcono osobną konferencję, por. publikacje:

- (ad 1) J. Bartmiński (red.) *Językowy obraz świata* (1990)⁴.
- (ad 2) J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.) *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki* (1998)⁵.
- (ad 3) J. Bartmiński (red.) *Konotacja* (1988), Bartmiński, Tokarski (red.) *O definicjach i definiowaniu* (1993)⁶.
- (ad 4) J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz (red.), *Punkt widzenia w języku i w kulturze* (2004), *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie* (2004).
- (ad 5) J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście* (1993)⁷.
- (ad 6) J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości* (1993), J. Bartmiński, *Język w kręgu wartości* (2004)⁸.

⁴ Zob. też m.in.: Anusiewicz, J. Dąbrowska A. (red.) 2000; Marczevska 2002: 18-30; Bartmiński 2006: 11-21; Guz 2012; Głaz, Danaher, Łozowski (red.) 2013; Gicala 2018.

⁵ Zob. też m.in.: Bartmiński J., Panasiuk J., 1993; SSiSL 1996-2017; Bartmiński 2007; Bielińska-Gardziel 2009.

⁶ Zob. też m.in.: SLSJ 1980; SSiSL 1996-2017; Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 23-31, 2017; Brzozowska 2009; Żmigrodzki 2010; Bartmiński 2013, 2018c; LASiS 2015-2017..

⁷ Zob. też m.in.: Niebrzegowska-Bartmińska 2015; Grzeszczak 2015; Bartmiński 2018a.

⁸ Zob. też. Niebrzegowska 1996. W kolejności wydano też poświęcone wartościom tomy „czerwonej serii” (tworząc w jej ramach podserię) pt. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (WJOSS) 1-4. Poza tą serią opublikowano w Wydawnictwie UMCS tomy: *JWP* 2006; *LASiS* 1, 3 i 5. Nakładem Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej wydano tom *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński (1993). W Wydawnictwie Państwowej Wyższej

(ad 7) J. Bartmiński, A. Pajdzińska (red.), *Podmiot w języku i w kulturze* (2008).

Kolejne problemy LK podejmowane omawiane były w innych tomach zarówno „czerwonej serii” lubelskiej⁹, jak „białej” wrocławskiej, której pierwsze dwa tomy (jak wspomniałem) ukazały się w wersji powielaczowej w roku 1988 i w roku 1989, poza cenzura, po czym w roku 1991 zostały wznowione z dodaniem podtytułów.¹⁰

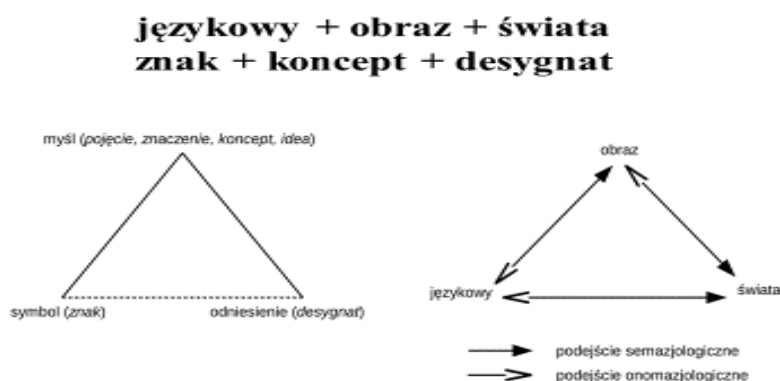
Dokonom krótkiej prezentacji wymienionych 7 kluczowych pojęć LEK.

ad **1. Językowy obraz świata** (JOS) jest „zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną **interpretacją** rzeczywistości, dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone”, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach (np. w przysłowiaach), ale także sądy presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów.” (Bartmiński 2006a, s. 12). W realnej komunikacji bazowe wyobrażenia funkcjonują jako podmiotowe wizje (Bartmiński 1990, Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 41). Pojęcie JOS nawiązuje do trójkąta semiotycznego; każdy z trzech składników terminu odpowiada jednemu wierzchołkowi trójkąta:

Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemysłu ukazał się tom *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, red. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka (2017).

⁹ M.in. *Kreowanie świata w tekstach*, red. A. M. Lewicki, R. Tokarski (1995); *Językowa kategoryzacja świata* red. R. Grzegorzczkowska, A. Pajdzińska (1996); *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka (1998); *Tekst. Analizy i interpretacje*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka (1998); *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (1999); *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski (2001); *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak (2004), *Przestrzeń w języku i w kulturze* (1-2), red. J. Adamowski (2005); *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*, red. J. Bartmiński, U. Majer-Baranowska (2005); *Kreowanie światów w języku mediów*, red. P. Nowak, R. Tokarski (2007); *Relatywizm w języku i kulturze*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski (2010); *Język IV Rzeczypospolitej*, red. M. Czerwiński, P. Nowak, R. Przybylska (2010); *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, red. D. Filar, D. Piekarczyk (2013); red. D. Filar, D. Piekarczyk (2014); *Historia mówiona w świetle nauk humanistycznych i społecznych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, M. Szumiło przy udziale J. Kłapcia (2014); *Działania na tekście w edukacji szkolnej i uniwersyteckiej; Działania na tekście: Przekład – redagowanie – ilustrowanie*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot (2015).

¹⁰ Zob. w bibliografii pod „Język a Kultura”.

Podejścia semazjologiczne (od nazwy do znaczenia) i onomazjologiczne (od świata do nazwy) są komplementarne wobec siebie, niesprzeczne. Możemy równie dobrze pytać o znaczenie („konotację” w szerokim, Millowskim sensie słowa) wyrazów *słońce*, *księżyc*, *gwiazdy*, jak o sposoby nazywania ‘największego dziennego światła na niebie’, ‘największego nocnego światła na niebie’, ‘małych świateł na niebie widocznych nocą’ itp. Dobłą prezentację problemu JOS w lingwistyce niemieckiej, amerykańskiej i polskiej przynosi książka Marzeny Guz (2012).

Ad 2. Składnikami JOS są **stereotypy** czyli **koncepty kulturowe**¹¹. Ostatnio ograniczamy użycie terminu *stereotyp* na rzecz *konceptu* ze względu na powszechne (niedające się przezwyciężyć) używanie *stereotypu* w sensie uprzedzeń, więc z negatywną konotacją. Termin *koncept* – z dodatkiem: *kulturowy* nie sprawia takich problemów. Jest definiowany najkrócej mówiąc, – jako ‘pojęcie nacechowane aksjologicznie i wyposażone w swoiste konotacje’ (Gryshkova 2014).¹² Na *koncept* składa się więc szerszy zespół cech niż na *pojęcie*. *Pojęcie* zawiera tylko cechy poznawcze: *matka* to ‘kobieta, która urodziła’, *teściowa* to „matka męża”; natomiast *stereotyp/ koncept* zawiera także treści emotywne i pragmatyczne, tj. bogatą konotację językową i kulturową: *matka* ‘kochająca’, ‘opiekuńcza’, ‘troskliwa’ itd., *teściowa* ‘nieżyczliwa’, ‘złośliwa’.

Ad 3. Narzędziem opisu konceptów jest **definicja kognitywna**, która za cel główny ma zdanie sprawy ze „sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących

¹¹ Więcej w: Bartmiński 2007, 2016.

¹² W kręgu etnolingwistyki lubelskiej jego odpowiednikiem jest stereotyp rozumiany za Putnamem (1975) jako społeczne wyobrażenie przedmiotu. Takie rozumienie stereotypu leży u podstaw *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996-2017).

danym językiem, tj. z utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania.” (Bartmiński 1988, s. 169-170). Definicja kognitywna jest tekstem kultury w rozumieniu szkoły tartuskiej i zarazem tekstem narracyjnym, swoistą narracją o przedmiocie (Bartmiński 2013, 2014b, 2018c). Dyskusyjna jest kwestie „otwartego” charakteru definicji kognitywnej (Bartmiński, Tokarski 1993), bo otwartość, która jest cechą samego znaczenia, a nie cechą samej definicji, „która otwarty zespół cech zawsze sprowadza do zapisu w większym lub mniejszym stopniu ograniczonego” (Niebrzegowska-Bartmińska 2017: 566), cech, dla których można wskazać „dowody językowe” (Wierzbicka 1993; podobnie Bartmiński 2015).

Ad 4. Punkt widzenia to „czynnik podmiotowo kulturowy, decydujący o sposobie mówienia o przedmiocie, w tym m.in. o kategoryzacji przedmiotu, o wyborze podstawy onomazjologicznej przy tworzeniu jego nazwy, o wyborze cech, które są o przedmiocie orzekane w konkretnych wypowiedziach i utrwalone w znaczeniu”. (Bartmiński 1990/2006).

Ad 5. Profilowanie jest „subiektywną (mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową, polegającą na swoistym ukształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach podkategoriach, fasetach), takich jak pochodzenie, cechy, wygląd, funkcje, zdarzenia, przeżycia itp., w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia. (Bartmiński, Niebrzegowska 1998, Bartmiński 2018a, 2018b).

Ad 6. Wartości – jak już była o tym mowa - stanowią rdzeń każdej kultury i zarazem są nieodłączne od języka. Są czynnikiem, który steruje tworzeniem bazowych wyobrażeń i ich profilowaniem w dyskursie.¹³

Ad 7. Podmiot - jest instancją, która rządzi dyskursem, werbalizacją i konceptualizacją, leży u podstaw obrazu / wizji świata. Podmiot doświadcza i konceptualizuje rzeczywistość. Obraz językowy zawsze nosi piętno i „ślady” swego twórcy, oddaje jego mentalność (zob. Bartmiński, Pajdzińska 2008; Bartmiński 2008a).

Najpełniejszą informację o dorobku LEK do roku 2009 przynosi bibliografia B. Maksymiuk-Pacek i S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2009) i artykuły S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2004b, 2009, 2013, 2014, 2015, 2017).

¹³ Zob. tomy: JKW 2004, JWP 2006, WJOSS 1-4.

Część III

Najważniejszym długofalowym zadaniem realizowanym przez zespół LEK jest wspomniany *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL 1996-) i realizowany od kilku lat – w ramach Konwersatorium EUROJOS - *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (LASiS 1- 5).

Do szczegółowych badań analitycznych w ramach Konwersatorium EUROJOS wybrano 5 haseł:

- DOM i EUROPE, bo mówimy o Europie jako „wspólnym domu”,
- PRACĘ, bo od niej zależą sukcesy i klęski życiowe młodych ludzi;
- WOLNOŚĆ, bo jest sztandarową wartością naszej części świata;
- GODNOŚĆ i HONOR, bo sięgają źródeł kultury europejskiej i są wpisane do *Powszechnej deklaracji praw człowieka* uchwalonej przez ONZ w 1948 roku.

Sposób eksplikowania konceptów - odpowiadający postulatowi etnolingwistyki kognitywnej – można znaleźć we wspomnianych tomach LASiS (1-5), syntetycznie też m.in. w opracowaniu „domu europejskiego” (Bartmiński 2018b).

W tym miejscu przedstawię ten problem **na przykładzie PRACY**.

Opieram się na tomie LASiS-3 wydanym w roku 2016 pod red. J. Bartmińskiego, M. Brzozowskiej i S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. Zawiera on definicje kognitywne (kulturowe) konceptu PRACA w 14 językach: słowiańskich (polski, czeski, słowacki; rosyjski, białoruski i ukraiński; bułgarski, serbski i chorwacki) i niesłowiańskich – w tym zarówno sąsiadów Słowian bliskich (litewski), jak dalszych (starogrecki, litewski; zachodnich: niemiecki, włoski, hiszpański).

Artykuły zostały skomponowane wedle podobnego schematu; po ogólnym wprowadzeniu i krótkim przeglądzie badań nad pracą oraz podaniu podstawy materiałowej opisu następuje część zasadnicza, omówienie pracy w świetle danych systemowych (definicje słownikowe leksykalnych eksponentów konceptu PRACA; etymologia nazw PRACY; kategorie nadrzędne (hiperonimy), kohiponimy PRACY i opposita; synonimy, derywaty i frazeologizmy), ankietowych i tekstowych (przysłowia; teksty literatury pięknej; teksty prasowe i publicystyczne; dane korpusowe) – ta część artykułu odpowiada ujęciu „separacyjnemu”, jak je określa s. Niebrzegowska-Bartmińska (2015).

Podam w skrócie niektóre wyniki analiz w porządku przyjętym w artykułach w tomie PRACA, zwracając uwagę na to, co łączy poszczególne języki.

Nazwy PRACY i ich etymologia. W językach europejskich koncept PRACY ma różne wykładniki leksykalne, których etymologia wiele mówi o konceptualizacji pracy jako pewnego rodzaju działań.

Etymologia pol. słowa **praca** jest niepewna, natomiast *roboty* i *trudu* w miarę przejrzysta. **Robota** ma ten sam rdzeń co *parobek* ‘sługa, służący’, stpol. *roba* ‘niewolnica’ i ros. *rab* ‘niewolnik’; czeska *robota* znaczy ‘pańszczyzna’. W języku starocerkiewnosłowiańskim *robota/rabota* znaczyła ‘niewola, niewolnictwo’. Odpowiednik łaciński **labor** oznaczał nie tylko ‘pracę’, ale również ‘cierpienie, bolesny wysiłek’. Zbieżne wyniki daje analiza etymologiczna słowa **trud**, które w języku polskim oznacza ‘ciężką pracę, wysiłek’, a w rosyjskim jest podstawowym wykładnikiem leksykalnym konceptu PRACA; *trud* w języku cerkiewno-słowiańskim funkcjonował w znaczeniu ‘wysiłku fizycznego, cierpienia i przeszkód’, ‘lęku i smutku’. W etymologicznym związku z *trudem* pozostają litew. *triūsas* ‘praca, nadmiar zajęć’ i łac. *trūdō* ‘uderzam, pcham, pędzę gwałtownie’; a wszystkie te formy są sprowadzane do pie. rdzenia **ter-* w znaczeniu ‘trzeć, rozcierać’ (Boryś 2005: 644). Związek pracy z cierpieniem potwierdza etymologia franc. **travail** i hiszp. **trabajo**: w obu tych słowach znaczenie pracy jest łączone z ‘ciężarem’, oba słowa pozostają w związku etymologicznym z łac. **trabalium** ‘ciężar’.

Jak zatem wynika z etymologii nazw pracy w pierwotny sens konceptu PRACY wpisane są znaczenia przymusu, cierpienia i podporządkowania komuś, niewolnictwa. Swietłana Tołstojowa zwróciła uwagę na to, że leksem ros. *trud* ‘praca’ wchodzi w związki semantyczne nie tylko z leksemami nazywającymi ból i cierpienie, ale też poród i życie pozagrobowe, ogarnia więc swoją semantyką całą życiową drogę człowieka – „od narodzin w trudzie i mękach przez nieprzerwany trud całego życia do ostatnich mąk śmiertelnych” (Tolstaja 2008: 120).

Zuzanna Topolińska, która dokonała systematycznej analizy semantycznej kontynuantów pięciu prasłowiańskich rdzeni **děti*, **orb-*, **port’-*, **prav-*, **trud-* nazywających pracę (rdzenie te są obecne w pol. leksemach *działać*, *robić*, *pracować*, *sprawiać*, *trudzić się*), doszła do wniosku, że w rozwoju historycznym najważniejsza jest

różnica między prostą pracą fizyczną, która kojarzy się przede wszystkim z wysiłkiem, zniewoleniem, męką, cierpieniem, a pracą twórczą, zorganizowaną społecznie:

Od pracy w sensie oswajania realnego świata przyrody, pracy rolnika, hodowcy itp. przechodzimy sukcesywnie do pracy w zorganizowanej wspólnocie, pracy „dla kogoś”, pracy zinstytucjonalizowanej, pracy zarobkowej, przyczem od samego początku pojawia się wątek kreacji, rzemiosła artystycznego, inwencji technicznej i technologicznej. Innymi słowy: szerzy się pole semantyczne, krzyżują się asocjacje związane z wielorakim pragmatycznym kontekstem użycia pojęcia pracy i rośnie frekwencja użyć w nowych, „uszlachetnionych”, kontekstach.” (Topolińska 2018).

W definicjach słownikowych nazw pracy w poszczególnych językach liczba wyróżnianych znaczeń jest zmienna. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. S. Dubisza (2003) słowu *praca* przypisano 7 znaczeń :

- 1) ‘celowa działalność człowieka, zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych, będąca podstawą egzystencji i rozwoju społeczeństwa, działanie, robienie czegoś, robota, wykonywany zawód’;
- 2) ‘wytwór celowej działalności człowieka, zwłaszcza w dziedzinie nauki lub kultury’;
- 3) ‘zajęcie, zatrudnienie jako źródło zarobku; posada, zarobkowanie’;
- 4) ‘funkcjonowanie, aktywność organizmu, organów człowieka, zwierzęcia’;
- 5) ‘funkcjonowanie, bycie w ruchu jakiejś maszyny, jakiegoś urządzenia’;
- 6) pot. ‘instytucja, w której się pracuje zarobkowo; zakład pracy, firma’;
- 7) fiz. ‘jedna z podstawowych wartości fizycznych, określająca wartość energii potrzebnej do przemieszczania ciała materialnego w przestrzeni [...]’.

W słownikach innych języków wyróżnia się znaczeń od trzech (np. w języku litewskim i niemieckim) do ośmiu we włoskim. Różnice polegają na odmiennych zasadach definiowania i zaczynają się w momencie ustalania kategorii nadrzędnej (hiperonimu).

Hiperonimem nazw PRACY jest *działanie / działalność*, urobione od czasownika *działać*, który jest znany wszystkim językom słowiańskim. Nieco węższe znaczenie od *działania* ma *zajęcie / zajmowanie się czymś*, ale oba dają się zdefiniować za pomocą jeszcze ogólniejszej kategorii *robienia czegoś, czynności, aktywności*. Mamy więc do czynienia ze strukturą kilkupoziomową:

- poziom I: *czynność, aktywność* - wspólny mianownik ‘robienie czegoś’;
- poziom II: *działanie, zajęcie* - wspólny mianownik ‘robienie czegoś + celowe’;
- poziom III: *praca, robota* - wspólny mianownik: ‘robienie czegoś + celowe + z wysiłkiem + z nastawieniem na rezultat’);

Bazą słowotwórczą *działania* było *dzianie się* mające ogólne znaczenie ‘zdarzenia, odbywania się’. Pochodne słowa to: *dzieło* ‘rzecz wykonana’, *dzielny* pierwotnie ‘czynny, energiczny’ (znamienna różnica: w polskim *dzielny* znaczy tyle co ‘waleczny’, w czeskim *delný* to ‘pracowity’), *dzieje* ‘historia’ itp.

Kohiponimami – czyli nazwami innych działań, zajęć i form aktywności poza pracą – są: *gry i zabawy, odpoczynek, sport, spacer, wycieczki* (i szerzej: *turystyka*); *nauka, czytanie zajęcia dydaktyczne, modlitwa*. Wskazanie kohiponimów jest równoznaczne z ustanowieniem różnicy, kontrastu i w prosty sposób prowadzi do opozycji.

Niewątpliwie w układach **antonimicznych** funkcjonują *praca i bezrobocie, praca i odpoczynek, praca i próżnowanie (lenistwo), praca i święto, rozrywka, luz*. Kontekstowym antonimem pracy w przysłowiaach może być też *mówienie*, jak w br. *Bolsz rabi, a mieńsz hawary* (Więcej rób, mniej mów); serb. *Lasno je govoriti, al' je teško tvoriti* (Łatwo mówić, trudno zrobić).

Synonimika pracy w *Dystynktywnym słowniku synonimów* Nagórko, Łazińskiego i Burkhardt (2004) obejmuje krótką serię: *praca, zajęcie, zatrudnienie, robota*, ekspresyjne słowa *fucha* pot., lekcew. ‘nielegalna robota wykonywana w godzinach pracy’ i *chaltura* środ., lekcew. ‘mało ambitna praca zarobkowa artysty’. W istocie synonimika pracy jest bardzo bogata, daje się pogrupować odpowiednio do sześciu wyróżnianych znaczeń leksemu nazywającego pracę (wzorowo zrobiono to w PSWP pod red. Zgólkowej, 2001):

do znaczenia (1) ‘działania wymagające wysiłku, wykonywane w jakimś celu’: *aktywność, działanie, harówka, katorga, kierat, krwawica, męczarnia, mordęga, mózół, obowiązki, orka, pańszczyzna, pot, robota, siódme poty, służba, trud, wysiłek, zachrzan, zapieprz, zajęcie, zatrudnienie, zasuw, znój*;

do znaczenia (2) ‘rezultat działań’: *dorobek, dysertacja, dzieło, (lekcew.) elaborat, elukubracja, esej, monografia, omówienie, opracowanie, produkcja, publikacja, rezultat, rozprawa, studium, szkic, tekst, twór, twórczość, utwór, wynik pracy, (pot., lekcew.) wypociny, wytwór*;

do znaczenia (3) ‘zajęcie, źródło utrzymania’: *ciepła posadka, angaż, engagement, etat, fotel, fucha, funkcja, godność, miejsce, posada, pozycja, robota, stanowisko, (pot. pogardl.) stółek, synekura, zajęcie, zatrudnienie*; do negatywnie nacechowanych synonimów pracy w tym znaczeniu w ostatnich latach doszła jeszcze *śmieciówka, umowa śmieciowa*, którymi to wyrazami potocznie określa się umowy na czas określony, niewymagające ubezpieczenia zdrowotnego (*Jak pracodawcy przestanie się opłacać zatrudniać ludzi na śmieciówkach, to jest większa szansa, że da pracownikowi etat*);

do znaczenia (4) ‘ogół działań wykonywanych wspólnie’: *aktywność, czynności, działalność, działania, postępowanie, robota*;

do znaczenia (5) ‘funkcjonowanie organizmu’: *aktywność, czynność, działanie, funkcjonowanie, trud, wysilek*;

do znaczenia (6) ‘miejsce, instytucja, w której się pracuje’: *fabryka, firma, instytucja, miejsce pracy, przedsiębiorstwo, zakład*.

Zwraca uwagę bogactwo pejoratywnych synonimów pracy w jej podstawowym znaczeniu (1) ‘działania wymagające wysiłku, wykonywane w jakimś celu’. potoczne *odwalić* i *chalturzyć/ odstawić chalturę*; *harować, zasuwać* ‘wykonywać ciężką pracę pod przymusem’, wulg. *zapieprzać* i *zapierdalać*.

Najwięcej synonimów w języku polskim odnosi się do pracy ciężkiej.

Derywaty i frazeologizmy utrwalają kategorię wykonawcy pracy: pol. *robotnik i pracownik*; w językach litewskim, rosyjskim, ukraińskim, czeskim i bułgarskim specjalnymi nazwami obdarzani są wykonawcy „lubiący/miłujący” pracę i „sposobni” do pracy: ukr. *pracelub, pracelubnyj*, czes. *prácemilovný*; bułg. *rabotosposoben*. Z dystansem - używając pożyczki z ang. *workaholic* - mówi się o ludziach, którzy pracują ponad miarę, zatracają umiar w pracy: pol. *pracoholik/pracoholiczka*; bułg. *rabotoholik*, chorw. *radoholičar*.

Osoby pracowite, lubiące pracę kojarzone są z pszczołą (jeśli praca przynosi oczywisty pożytek), z mrówką (jeśli praca wykonywana jest z dużą pilnością i starannością), człowiek, który pracuje ciężko porównywany jest do konia, wołu, muła (w hiszp. *trabajar como una mula*), sporad. psa (wł. *lavorare come un cane*). Ogólnie, praca trudna i ciężka porównywana jest do pracy zwierzęcia (wł. *lavorare come una bestia* ‘harować jak zwierz’).

Zbiorowego, kolektywnego wykonawcę utrwała leksyka tworzona przy użyciu przedrostka *współ-*, łączonego z czasownikiem *pracować* (pol. *współpracować, współpracownik, współpracownica*; przy tym chodzi o działania o charakterze raczej umysłowym niż fizycznym).

Utrwalone językowo są rozróżnienia pracodawcy i pracobiorców, pracy fizycznej i wyżej wartościowanej - pracy umysłowej.

Terminologia dotycząca jednostek czasu pracy typu pol. *roboczogodzina, dniówka; organizacji pracy* ujmowanej w *kodeksy prac*, regulowanej przez *prawo pracy, umowy o pracę, oferty pracy, rynek pracy, medycynę pracy* itd. ma wymiar międzynarodowy, jest kalkowana z języka do języka.

Utrwała się językowo narzędzie pracy, wyróżniając narzędzie elementarne, jakim jest ręka ludzka: ros. *rucznoj trud* ; pol. *prace ręczne*; hiszp. *trabajo manual*. Pamięć o ręce jako podstawowym narzędziu pracy poświadczają takie frazeologizmy, jak pol. *być czyjś prawą ręką* ‘być czymś głównym pomocnikiem’, *mieć ręce pełne roboty* ‘mieć bardzo dużo pracy’, *złota rączka*, *mieć złote ręce* ‘posiadać umiejętność fachowego wykonywania wszystkiego’, *roboty pali się komuś w rękach* ‘ktoś pracuje bardzo szybko i efektywnie’; cenione są przedmioty ręcznej roboty. Można też *zakasać rękawy* ‘z zapalem rozpocząć pracę’ i *urobić sobie ręce po łokcie* ‘zrujnować sobie zdrowie ciężką pracą’, ale też *mieć dwie lewe ręce* ‘nie potrafić niczego zrobić’.

Badanie eksperymentalne polegało na przeprowadzeniu ankiety otwartej, w której respondenci odpowiadali jedno pytanie: *Co wedle ciebie stanowi o istocie prawdziwej pracy?* Użycie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” miało kierować uwagę na stronę wyobrażenową, a nie przedmiotową pracy, na to, jak praca jest postrzegana, a nie na to, jaka jest typowa praca w realnej rzeczywistości. Odpowiedzi każdorazowo udzielała podobna liczebnie grupa studencka (z założenia miało to być przynajmniej 100 osób, dobieranych według zasad równowagi płci (po połowie kobiety i mężczyźni) i zróżnicowania typów kształcenia (wydziały ścisłe i humanistyczne). Udało się przeprowadzić ankietę dla dziewięciu języków¹⁴.

W środowisku studentów polskich ankietę na temat pracy przeprowadzono trzykrotnie w roku 1990, 2000 i 2010 w Lublinie. Pozwoliło to pokazać nie tylko pojmowanie pracy przez młodą generację Polaków, ale też zachodzące w przeciągu 20 lat pewne zmiany: nastąpił spadek rangi aspektu społecznego pracy (tworzenie wspólnoty), także aspektu etycznego, mniej istotna okazuje się też jakość pracy. Ważniejszy staje się zarobek. Respondenci zwracali też uwagę na stronę psychologiczną pracy, w tym zwłaszcza na możliwość czerpania z pracy satysfakcji, przyjemności. Za ważne uznawali zaangażowanie pracownika (pasję) i wysiłek/trud wkładany w to, co się robi.

Wybiórczo wykorzystano **dane tekstowe** – uwzględniono przysłowia, publicystykę i elektroniczne korpusy językowe.

¹⁴ Zob. NWwJE 2017.

Ukoronowaniem analiz cząstkowych, „separacyjnych” jest ujęcie „holistyczne”, syntetyczna definicja kognitywna i rekonstrukcja profili bazowego wyobrażenia pracy funkcjonujących w społecznej komunikacji, we współczesnych dyskursach narodowych.

Definicja kognitywna pracy w języku polskim może przybrać kształt następujący¹⁵:

PRACA

1. jest (zawsze) *działaniem / zajęciem* [różnym od zajęć takich, jak *nauka, zabawa, sport, modlitwa ...*].
2. (zawsze) koniecznością życiową [por. np. przysł. *Bez pracy żyją ptacy*].
3. (zawsze) wykonawcą pracy jest człowiek [por. leksemy *pracownik, robotnik; pracodawca, pracobiorca*; człowieka może zastąpić *robot*, ale mówienie o *pracy maszyn* polega na rozszerzeniu metaforycznym słowa *praca*].
4. (zawsze) ma określony cel [por. *zapracował na coś; wypracował/ opracował coś*; przysł. *Praca ludzi wzbogaca* itp. ...].
5. (zawsze) wymaga *wysiłku* [ta cecha pracy jest najsilniej utrwalona w etymologii i synonimach: *trud, harówka, męczarnia* itp.; w derywatach: *napracować się/ narobić się, spracować się*; fraz.: *praca uciążliwa, wyczerpująca; pracować jak wół / koń; zapracować się na śmierć* itp. ...]
6. (zawsze) efektem₁ pracy jest jakiś przedmiot lub wartość [por. derywaty: *wyrób, praca* ‘dzieło’, *robótka; opracowanie, wypracowanie; dorobek...*].
7. (zwykle) efektem₂ pracy jest wynagrodzenie [por. *zarobek, zapłata* (za pracę *najemną*; fraz. *robić / zrobić kasę / pieniądze*; ale: *praca społeczna* ‘bez wynagrodzenia’; przysł. *Jaka praca taka płaca.* ...].
8. (sądzi się, że) jest moralnym obowiązkiem człowieka [por. przysł. *Bez pracy nie ma kołaczy; Kto nie pracuje ten nie je.* ...].
9. może być *fizyczna* i/lub *umysłowa* [por. *robot; praca magisterska, doktorska* itp.].
10. może być *męcząca/przyjemna, lekka/ciężka* / ... [por. *praca męcząca, przyjemna; praca lekka, ciężka*].
11. może być *zespołowa* / *indywidualna* [por. fraz. *prace zbiorowe; polowe* ...].
12. może być *zlecona* / *dobrowolna* [por. *prace zlecone* ...].

¹⁵ Prezentując w skrócie koncept PRACA w języku polskim, korzystam z artykułu Bartmińskiego i Brzozowskiej 2015.

13. może być wykonywana dobrowolnie lub z przymusu [por. fraz. *umowa pracy, praca niewolnicza, nakaz pracy ...*].
14. może dawać satysfakcję, sprawiać przyjemność / nie sprawiać przyjemności.
15. (zwykle) korzysta z narzędzi [por. *rękodzieło; praca maszynowa...*]
16. (zwykle) odbywa się w określonym miejscu [por. *pracownia*, fraz. *miejsce pracy; praca biurowa*, wyróżniane są: *praca domowa* (prowadzenie domu jako praca), *praca chałupnicza, roboty polowe; dom pracy twórczej, obóz pracy ...*].
17. (zwykle) odbywa się w określonym czasie [por. fraz. *czas pracy, godziny pracy, dni robocze, sobota pracująca; praca po godzinach, praca na czarno; spory o ośmiodzinny dzień pracy, o skrócenie tygodnia pracy ...*].
18. (zwykle) odbywa się na określonych zasadach [por. fraz. *bezpieczeństwo i higiena pracy-bhp; warunki pracy, inspekcja pracy, kodeks pracy, urząd pracy, sąd pracy ...*].

Status ontologiczny podanych cech definicyjnych pracy jest zróżnicowany. Jedne cechy są przypisywane pracy stale, a inne tylko fakultatywnie. Z tego powodu w proponowanym wyżej zapisie zastosowano „modyfikatory” typu: „zawsze”, „zwykle”, „może być”. Taka „holistyczna” definicja kognitywna polskiej PRACY, ograniczona do składników mających „certyfikację”, tzn. takich, dla których udaje się podać „dowody językowe”, pozwala wskazać podstawowe parametry (fasety, wymiary), do których należą: [wykonawca], [czynność], [cel działania], [wysiłek], [efekt /wytwór], [zarobek / wynagrodzenie]. Modelowy zapis bazowego wyobrażenia PRACY może przybrać postać zdania: KTOŚ – DZIAŁA - CELOWO - POKONUJĄC TRUDNOŚCI - OSIĄGA EFEKT – OTRZYMUJE WYNAGRODZENIE. Słabszą pozycję (rzadziej uwzględnianą w definicjach i użyciach tekstowych) mają fasety takie, jak: [narzędzie], [jakość działania / cechy], [etos - obowiązek], [czas], [miejsce], [warunki]. Wszystkie fasety uporządkowane w nieprzypadkowy sposób składają się na „strukturę kognitywną” pojęcia PRACY.

W komunikacji społecznej **bazowy koncept** PRACY funkcjonuje w wariantach kontekstowych, jest różnie **profilowany**. W polskiej przestrzeni społecznej można wyróżnić 5 profili pojęcia PRACY.

Profil tradycyjny (ludowy), w którym prototypem pracy jest uprawa roli, efektem tej pracy jest chleb i dostatek (niekiedy bogactwo). Praca miała wymiar sakralny, ciężki trud był (i jest) jej atrybutem nieodłącznym; narzędziem pracy był pług (wcześniej mityczna

już dziś socha), sierp i kosa; mniej ważny był zarobek, wynagrodzenie pieniężne. Człowiek był podporządkowany pracy. Praca umysłowa nie była (i nie jest) ceniona.

Profil religijny, w którym praca jest obowiązkiem moralnym i koniecznością jako kontynuacja twórczego dzieła Boga; praca służy samorealizacji człowieka i tworzeniu wspólnoty ludzkiej. Aspekty fizyczny i umysłowy są taktowane integralnie, praca ma podstawę w godności osoby ludzkiej, jej efektem jest nie tylko produkt, ale też wartości intelektualne i duchowe, służące człowiekowi.

Pragmatyczny profil przedsiębiorcy (pracodawcy) - praca jest procesem podlegającym racjonalizacji w kategoriach efektów ekonomicznych towaru i ceny, kupna i sprzedaży. Praca jest towarem. Liczy się efekt pracy w postaci wytworzonego produktu i jego cena. Kluczową rolę grają: koszty pracy (wkład kapitału, wynagrodzenie) wydajność pracy i warunki organizacji pracy (czas i miejsce, kodeks pracy, prawo pracy, ergonomia).

Pragmatyczny profil pracownika (pracobiorcy) – liczy się wynagrodzenie, możliwość indywidualnego rozwoju i doksztalcania się, ważny jest jej aspekt podmiotowy. Oczekuje się, że praca będzie atrakcyjna, niemęcząca, atmosfera w pracy przyjazna. Podkreśla się nieustanne niebezpieczeństwo wyczerpania, dlatego potrzebne są związki zawodowe, broniące praw pracowniczych.

Profil bezrobotnego. Praca jest wartością, dobrem pożądanym i trudno osiągalnym, ale negocjowanym: nie każda praca, nie każde wynagrodzenie, nie każde warunki są akceptowane.

Bibliografia

- Abramowicz M., Bartmiński J., Chlebda W., 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”*, „Etnolingwistyka” t. 21, s. 341-342.
- Adamowski J., 1999, *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin.
- Anusiewicz J., 1988, *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki*, „Język a Kultura” t. I, s. 21-46. [Przedruk jako: „Język a Kultura”, t. 1. *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław 1991, s. 17-30].
- Anusiewicz J., 1994, *Lingwistyka kulturowa*, Wrocław.
- Anusiewicz, J. Dąbrowska A. (red.), 2000, „Język a Kultura” t. 13, *Językowy obraz świata i kultura*, Wrocław.
- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., 2000, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] Anusiewicz, J. Dąbrowska A. (red.), s. 11-44.
- Apresjan Jurij, 1994, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” 6, s. 5-12.
- Arutjunova N., 1991, *Logičeskij analiz jazyka: Kul’turnye koncepty*, Moskwa 1991.
- Bartmiński J. 1973, *O języku folkloru*, Wrocław, Ossolineum.
- Bartmiński J. (red.), 1980, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*. Wrocław.
- Bartmiński J., 1984, *Definicja leksykograficzna a opis języka*, [w:] *Słownictwo w opisie języka* pod red. K. Polańskiego, Katowice, s. 9-21.
- Bartmiński J., 1988a, *Słowo wstępne*, „Etnolingwistyka” nr 1, s.5-7.
- Bartmiński J., 1988b, *Konwersatorium „Język a kultura”. Projekt programu*, „Język a Kultura” t. I, s. 7-19. [Przedruk w: „Język a Kultura”, t. 1. *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław 1991, s. 9-16].
- Bartmiński J., 1988b, *Definicja kognitywna jak narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, Lublin, s.169-183.
- Bartmiński J., 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 109-127 [przedruk w tomie *Językowe podstawy obrazu świata*, 2006, 76-88).
- Bartmiński J., 1993, *Wprowadzenie*, [w:] WJP 1993, s. 13-23; WJP 2000, s. 13-22].
- Bartmiński J., 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] JKW 2003, s. 59-86.
- Bartmiński Jerzy, 2005, *Koncepcja językowego obrazu świata w programie sławistycznych badań porównawczych*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 40, s. 259-280.
- Bartmiński J., 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin. (Wyd. V w roku 2012).
- Bartmiński J., 2007, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin. (Wyd. II w roku 2009).
- Bartmiński J., 2008a, *Polifoniczność tekstu czy podmiotu? Podmiot w dialogu z samym sobą*, [w:] Bartmiński, Pajdzińska (red.), s. 161-183.
- Bartmiński J., 2008b, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?* „Język a Kultura” t. 20, Wrocław, s. 15-33.

- Bartmiński J., 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, red. Jörg Zinken, Sheffield i Oakville, CT, Equinox, 2009, 250 s.
- Bartmiński J., 2013, *The Cognitive definition as a Text of Culture*, [in:] Głaz, Danaher, Łozowski (eds.), s.161-180.
- Bartmiński J., 2014a, *Polskie wartości w europejskiej aksjoserze*, Lublin.
- Bartmiński J., 2014b, *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*, [w:] Filar D., Piekarczyk D., *Narracyjność języka i kultury*, Lublin, s. 99-115.
- Bartmiński J., 2015, *Perspektywa semazjologiczna i onomazjologiczna w badaniach językowego obrazu świata*, "Poradnik Językowy" 2015, nr 1, s. 14-29.
- Bartmiński J., 2016, *Słowa klucze, kulturemy, koncepty kulturowe*, „Przegląd Humanistyczny” 2016, nr 3, s. 21-29.
- Bartmiński J., 2018a, *O profilowaniu pojęć z punktu widzenia etnolingwistyki kognitywnej*, [w:] *Dociekania kognitywne*, red. A. Libura, D. Bębeniec, H. Kowalewski, Kraków, s. 13-48.
- Bartmiński J., 2018b, *Język w kontekście kultury, czyli co dziś znaczy metafora „europejski dom”?* Katowice.
- Bartmiński J., 2018c, *In the circle of inspiration of Anna Wierzbicka: The cognitive definition – 30 years later* (Moskwa, w druku)
- Bartmiński J., Bielińska-Gardziel I., 2015, *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile*, [w:] LASiS 1, s. 89-121.
- Bartmiński J., Bielińska-Gardziel I., 2016, *15 lat Konwersatorium EUROJOS*, „Etnolingwistyka” 28, s. 317-326.
- Bartmiński J., Brzozowska M., *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie*, [w:] LASiS 3, s. 93-128.
- Bartmiński J., Dąbrowska A., 2004, *O konwersatorium 'Język a kultura' – z okazji jubileuszu*, [w:] PWJK, s. 359-377.
- Bartmiński J., Grzeszczak M., 2014, *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?* „Etnolingwistyka” 26, s. 21-44.
- Bartmiński J., Niebrzegowska 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 211-224.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*. Warszawa.
- Bartmiński Jerzy, Pajdzińska Anna (red.), 2008, *Podmiot w języku i kulturze*, Lublin: Wyd. UMCS.
- Bartmiński J., Panasiuk J., 1993, *Stereotypy językowe*, [w:] WJP 1993, s. 363-387;
- Bartmiński J., Tokarski R., 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [w:] Bartmiński J., Tokarski R. (red.), s. 47-61.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.), 1993, *O definicjach i definiowaniu*, Lublin.
- Bielińska-Gardziel, 2009, *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- Boguta A., 2010, *Bibliografia analityczna „czerwonej serii”, 1981-2008 .Tomy 1-25*, Lublin
- Brzozowska M., 2009, *Etymologia a konotacja słowa*, Lublin.
- Burszta W., 1986, *Język a kultura w myśli etnologicznej*, Warszawa.
- Chlebda W., 2010, *Etnolingwistyka a leksykografia*. Opole 2010.

- Czachur W. (red.), 2017, *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*. Warszawa.
- Dąbrowska A., 2017, *Język i kultura a glottodydaktyka*, [w:] D. Filar, P. Krzyżanowski (red.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, Lublin, s. 125-142.
- „Etnolingwistyka” [Rocznik, red. J. Bartmiński], t. 1-30, 1988-2018, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Gębał P., 2010, *Dydaktyka kultury polskiej w kształceniu językowym cudzoziemców. Podejście porównawcze*, Kraków.
- Gicala A., 2018, *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w teorii i praktyce przekładu artystycznego*, Kraków (w druku).
- Głaz A., 2015, *Etnolingwistyka daleka i bliska*, „Etnolingwistyka” 27, s. 7-20.
- Głaz A., Danaher S. D., Łozowski P. (eds.), 2013, *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, London : Versita.
- Gryshkova N., 2014, *Leksem, pojęcie, stereotyp, concept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, [w:] I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin 2014, s. 21-50.
- Grzegorczykowa R., 1991, *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*, „Język a Kultura” 1, s. 61-71.
- Grzegorczykowa R., 2011, *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego*, „Etnolingwistyka” 23, s. 217-225.
- Grzeszczak M. 2015, *Pojęcie demokracji i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989-2009)*, Lublin.
- Guz M., 2012, *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*, Poznań.
- Jakobson R., 1989, *Wspólny język lingwistów i antropologów*, [w tegoż:] *W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism*, red. M. R. Mayenowa, t. 1, Warszawa 1989, s. 471-489.
- „Język a Kultura” [seria wydawnicza], t. 1-26, 1988- 2016, Wrocław, obejmuje m.in.:
- T. 1. *Podstawowe pojęcia i problemy*, red. J. Anusiewicz i J. Bartmiński (1991);
 - T. 2. *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński (1991);
 - T. 3. *Wartości w języku i tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz (1991);
 - T. 4. *Funkcje języka i wypowiedzi*, red. R. Grzegorczykowa, J. Bartmiński (1991);
 - T. 5. *Potoczność w języku i w kulturze*, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula (1992);
 - T. 6. *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz i M. Marcjanik (1992);
 - T. 7. *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, red. J. Maćkiewicz, J. Siatkowski (1992);
 - T. 8. *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, red. I. Nowakowska-Kempna (1992);
 - T. 9. *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke (1994);
 - T. 10. *Języki subkultur*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński (1994);
 - T. 11. *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński (1994);

- T. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński (1998);
- T. 13. *Językowy obraz świat i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (2000). Itd.
- JKW 2003 - *Język w kręgu wartości*. Red. J. Bartmiński, Lublin.
- JWP 2006 - *Język, wartości, polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*. Red. J. Bartmiński, Lublin
- Kozłouskaja-Doda J., 2015, *Panjacce DOM u sučasnej belaruskaj move*, Lublin.
- Krzeszowski T., 1994, Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych, „Etnolingwistyka” t. 6, 1994, s. 29-51.
- LASiS 1 – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. DOM, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), Lublin 2015.
- LASiS 3 – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. PRACA, J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), Lublin 2016.
- LASiS 5 – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t.5, HONOR, Petar Sotirov, Dejan Ajdačić (red.), Lublin 2017.
- Lewicki A. M., 1984, [Rec.] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*. Wrocław 1980, „Poradnik Językowy” nr 9-10, s. 587-592.
- Levickij A. E., Potapenko S. I., Vorob’eva O.P. (red.), 2013, *Lingvokonceptologija: perspektivnye napravlenija*. Monografija. Lugansk.
- Ligara B., 2008, *Leksykultura w ujęciu Roberta Glissona a nauczanie kompetencji kulturowej*, [w:] W. Miodunka, A. Seretny (red.), *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, Kraków, s. 51-60.
- Łozowski P., 2014, *Język a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego. Między Sapirem a Malinowskim*, „Etnolingwistyka” 26, s. 155-176.
- Maksymiuk-Pacek B., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Bibliografia adnotowana lubelskiego zespołu etnolingwistycznego (do roku 2009)*, Lublin.
- Marcjanik M., 1993, *Etykieta językowa*, [w:] WJP 1993 s. 270-281
- Marczewska M. 2002, *Drzewa w języku i w kulturze*, Kielce.
- Miodunka W. (red.), 2004, *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Nepop-Ajdaczych Lidia, 2007, *Polska etnolingwistyka kognitywna*, Kijów.
- Nowosad-Bakalarczyk M., 2009, *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Nowosad-Bakalarczyk Marta, 2018, *Kategoria ilości i jej wykładniki we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Mussolf A., 2017, *Analiza scenariuszy metaforycznych w ramach lingwistyki kulturowej*, [w:] W. Czachur (red.), *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa*, s.69-99.
- Niebrzegowska S., 1995, *Polski sennik ludowy*, Lublin.
- Niebrzegowska S., 1996, *Świat wartości sennika ludowego*, „Etnolingwistyka” 8, s. 99-112.

- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2004a, *Pojęcie wzorca tekstu a modelująca funkcja motywu*, [w:] *W kręgu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin, s. 283-299.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2004b, *Badania etnolingwistyczne w Lublinie*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” t. 13. Red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 79-89.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Lubelskie zespół etnolingwistyczny – jego historia i program badawczy*, [w:] Maksymiuk-Pacek, Niebrzegowska-Bartmińska 2009, s. 7-19.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2013, *Projekt badawczy (ETNO)EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej*, „Etnolingwistyka” 25, s. 267-281.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”* [w:] WJOSS 3, s. 71–102);
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” nr 1, s. 30-44.
- Niebrzegowska-Bartmińska S., 2017, *Czy definicja kognitywna jest definicją otwartą?*, [w:] D. Filar, P. Krzyżanowski (red.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, Lublin, s.549-571.
- NWwJE 2017 - I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka (red.), *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, Przemysł.
- Palmer G., 1996, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin: University Texas Press.
- Peeters B., 2015, *Language, culture and values: towards an ethnolinguistics based on abduction and salience*, „Etnolingwistyka” 27, s. 47-62.
- Putnam H., 1975, Hilary Putnam, *Mind, Language and Reality. Philosophical papers*, vol.2. Cambridge.
- Puzynina J., 1992, *Język wartości*. Warszawa.
- PWJK 2004 - *Punkt widzenia w języku i w kulturze*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, Lublin,
- Rudenka A., 2014, *Ètnolingvistika bez granic. Vvedenije v lingvističeskiju antropologiju*, Minsk.
- SD – *Slavjanske drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar’*, pod obščej red. N. Tolstogo, t. 1-5, Moskva 1995-2012.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych. Koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński, z-ca red. S. Niebrzegowska*, t. 1, Kosmos, cz. 1-4, Lublin 1996-2012, t. 2, *Rośliny*, [cz.] 1, *Zboża*, Lublin 2017.
- Stepanov J., 1997, *Konstanty. Slovar’ russkoj kul’tury. Opyt issledovanija*. Moskva.
- Szadura. J. 2017, *Czas jako kategoria językowo-kulturowa w polszczyźnie*, Lublin.
- Tabakowska E., 2004, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, Kraków.

- Tokarski R., 1993, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] WJP 1993, s. 335-362.
- Tolstaja S., 2008, *Trud i muka*, [w teŕże:] *Prostranstvo slova. Leksičeskaja semantika v obščeslawjanskoj perspektive*, Moskva, s. 114-120. 1
- Tolstaja S. M., 2013a, *Nikita Iljič Tolstoj i ego put' k ètnolingvistike*, [w:] *Ethnolinguistica Slavica. K 90-letiju akademika Nikity Il'iča Tolstogo*, red. S. M. Tolstaja, T. A. Agapkina, Moskva, s. 10-25.
- Tolstaja S. M., 2013b, *Kody kultury i kul'turnye koncepty*, [w:] N. I. Tolstoj, S. M. Tolstaja, *Slavjanskaja ètnolingvistika. Voprosy teorii*, Moskva, s. 109-113.
- Tołstoj N.I., 1992, *Język a kultura (Niektóre zagadnienia słowiańskiej etnolingwistyki)*, „Etnolingwistyka” 5, s. 15-25.
- Topolińska Z., 2018, *Praca w języku polskim i macedońskim*, [w:] Bağlajewski A., Bartmiński J., Łaskiewicz M., Niebrzegowska-Bartmińska S. (red.), *Praca ludzka w perspektywie interdyscyplinarnej*, Lublin, s. 325-349.
- Underhill J., 2012, *Ethnolinguistics*, Cambridge.
- Underhill J., 2014, *Thumacząc home i homeland. Od poetyki do polityki*, „Etnolingwistyka” 26, s. 87-105.
- Vorob'ev V., 2008, *Lingvokul'turologija*, Moskva.
- Wierzbicka A., 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowana*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, s. 251-267.
- Wierzbicka A., 1997, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Przekł. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa [oryginał: *Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press, 1997]
- WJOSS 1 - *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: 1. [Analizy semantyczne domu, pracy, ojczyzny, wolności i in.]* red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, Lublin 2012.
- WJOSS 2 - *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: 2. Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014.
- WJOSS 3 - *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2014.
- WJOSS 4 - *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów: 4. Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Lublin 2018.
- WJP 1993 – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński, Wrocław.
- WJP 2000 - *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński, Lublin (V wyd. w roku 2014).
- Zaloznjak A. A., Levontina I. B., Šmelev A. D., 2005, *Ključevye idei russkoj jazykovej kartiny mira*, Moskva.

Zarzycka G., 2004, *Mały leksykon kultury polskiej dla cudzoziemców*, [w:] W.Miodunka (red.), s. 151-160.

Zgółka T., 2006, *Etnolingwistyka praktyczna*, „Etnolingwistyka” 18, s. 129-134.

Zinken J., 2004, *Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin*. "METAPHORIC.DE", nr 7, s. 115-136.

Zinken Jörg 2009: *The Ethnolinguistic School of Lublin and Anglo-American Cognitive Linguistics*. [Wstęp do książki:] Bartmiński Jerzy, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London, s.1-5.

Żmigrodzki P., 2010, *Definicja leksykograficzna a opis języka – ćwierć wieku później. Jeszcze o roli naiwnego obrazu świata w definiowaniu*, [w:] W. Chlebda (red.), 2010, *Etnolingwistyka a leksykografia*, Opole, s.33-40.

Żuk G., 2010, *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Lublin.

Żywicka B., 2007, *Miejsca i wartości. Zmiany w językowym obrazie przestrzeni we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.